

Sławomir Sadowski

(Toruń)

Potencjał bojowy wojsk lądowych na Pomorzu w okresie „zimnej wojny” w latach 1949–1989

U schyłku lat czterdziestych XX wieku stosunki międzynarodowe wkroczyły w nową fazę. W miarę upływu czasu narastała nieufność i wrogość pomiędzy dawnymi sojusznikami, pierwszoplanowy zaś stawał się globalny antagonizm pomiędzy USA a ZSRR. Sytuacja ta zahamowała trwającą od końca wojny pokojową demobilizację wielomilionowych armii, a pod koniec dekady lat czterdziestych trend ten uległ odwróceniu i proces militaryzacji przeciwstawnych systemów uległ gwałtownemu przyspieszeniu.

Tendencje powyższe znalazły swoje odzwierciedlenie w Wojsku Polskim, którego szybka demobilizacja w latach 1945–1948 doprowadziła do zmniejszenia armii z około 400 tys. do 180 tys. żołnierzy służby czynnej¹. Odpowiednio do liczebności armii ograniczono ilość uzbrojenia i wyposażenia technicznego. W tym okresie rozmieszczono także jednostki i instytucje wojskowe w garnizonach, które w większości rozlokowane były w zachodniej i północnej części kraju. Związane to było z odziedzczeniem po Niemcach znakomitej bazy koszarowej na ziemiach odzyskanych, ale także — a może przede wszystkim — z postrzeganiem Niemiec jako potencjalnego przeciwnika. Owo przekonanie co do przyszłego wroga było tak oczywiste, że zapisano je nawet w *Tymczasowym regulaminie walki broni połączonych*, w którego części pierwszej stwierdzano: *Praca polityczno-wychowawcza ma za zadania: [1] wychowywać żołnierza w duchu czujności wobec imperializmu niemieckiego i jego sprzymierzeńców*².

¹ Szerzej: K. Fronczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej*, Warszawa 1974.

² *Tymczasowy regulamin walki broni połączonych*, Warszawa 1947, s. 62.

Taka wizja potencjalnego wroga powodowała, że w latach 1945–1948 władze państwowe nie przykładały zbyt wielkiego znaczenia do rozbudowy armii, sądząc, że pokonane Niemcy mogą osiągnąć część swojej dawnej siły nie wcześniej jak w połowie lat pięćdziesiątych. Tym samym plany rozwojowe WP zakładały przekształcenie go w nowoczesną siłę zbrojną około 1955 roku³. Sytuacja uległa zmianie, gdy władzę w Polsce przejęli ortodoksyjni stalinowcy, dla których głównym wrogiem był *międzynarodowy imperializm* utożsamiany ze wszystkimi państwami demokracji zachodniej. W praktyce znaczyło to pełne podporządkowanie Polski radzieckiemu mocarstwu. Skutkiem tej zmiany doktrynalnej było przyspieszenie procesów rozwojowych Wojska Polskiego zgodnie z potrzebami Związku Sowieckiego.

W sumie w latach 1945–1948 w wyniku dramatycznych wydarzeń politycznych sprecyzowany został strategiczny kierunek potencjalnego zagrożenia Polski i systemu radzieckiego. Nieprzyjaciela spodziewano się z zachodu oraz z północnego zachodu i traktowano to zagrożenie jako realne przez cały okres „zimnej wojny”, a więc w latach 1949–1989⁴.

Powyższe założenie doktrynalne określiło znaczenie Pomorza w systemie militarnym powojennej Polski. Uważano, że jest to obszar kraju najłatwiej dostępny dla ewentualnej agresji Zachodu, ze względu na niebezpieczeństwo desantu morskiego na całej niemalże długości wybrzeża polskiego oraz stosunkowo niewielką odległość od linii styczności z systemem zachodnim, a więc granicą wewnętrznemiecką⁵. Ponadto Pomorze, podobnie jak cała Polska, było pomostem łączącym ZSRR z jego *wysuniętą bazą w Europie*, jaką była Niemiecka Republika Demokratyczna.

Głównym ośrodkiem realizującym politykę militarną państwa na Pomorzu było w latach 1949–1989 dowództwo Pomorskiego Okręgu Wojskowego w Bydgoszczy, współpracujące w tym zakresie z dowództwami: Marynarki Wojennej, Wojsk Ochrony Pogranicza, Kor-

³ Ludowe Wojsko Polskie. Cz. I: 1945–1956, Warszawa 1986 (maszynopis w zbiorach WIH), s. 134–136.

⁴ Autor pod pojęciem *zimnej wojny* rozumie stan stosunków polityczno-wojskowych pomiędzy dwoma skonfliktowanymi systemami ustrojów w okresie od chwili faktycznego zamrożenia wzajemnych relacji w 1949 r. aż do momentu wyzwolenia się Polski z systemu radzieckiego, czyli początku faktycznego upadku systemu komunistycznego.

⁵ Odległość ta na nadmorskim kierunku operacyjnym wynosiła 180–250 km.

pusu Bezpieczeństwa Publicznego (do 1965 r.), a później także z dowództwem 2 Korpusu Wojsk Obrony Powietrznej Kraju. Dowództwo POW posiadało pełnię uprawnień wyższego organu kierowania wojskami w czasie pokoju, czyli realizowało funkcje: szkoleniową, zabezpieczenia tyłowego, indoktrynacyjną oraz uzupełnień i mobilizacji. Natomiast do głównych zadań operacyjnych wojsk lądowych na Pomorzu w omawianym okresie należało:

- utrzymywanie zdolności zorganizowania na bazie dowództwa POW i podległych mu związków taktycznych i oddziałów armii ogólnowojskowej przeznaczonej do walki na nadmorskim kierunku operacyjnym,

- działanie na rzecz zorganizowania lądowej obrony wybrzeża morskiego,

- przygotowanie do utworzenia w czasie wojny systemu zabezpieczenia przegrupowania wojsk własnych i sojuszniczych przez teren Pomorza do rejonów działań bojowych,

- utrzymywanie w pełnej sprawności systemu zabezpieczenia tyłowego wojsk, zarówno polowego, jak i stacjonarnego⁶.

Wymienione funkcje i zadania wojsk lądowych na Pomorzu miały charakter względnie stały i decydowały o kształcie organizacyjnym wojska na północno-zachodniej rubieży kraju w latach 1949–1989. Rozwój wojska w tym regionie był pochodną zmian w systemie militarnym całego państwa, acz ze względu na zakładane zagrożenia poziom gotowości bojowej w czasie pokoju był zawsze na tym obszarze (podobnie jak w Śląskim Okręgu Wojskowym) znacznie powyżej zdolności bojowej wojsk rozmieszczonych na wschodzie kraju.

W wyniku pokojowej demobilizacji i reorganizacji wojsk lądowych na Pomorzu dowództwu POW u schyłku 1948 roku podlegały: 12 i 16 dywizje piechoty, 13 brygada artylerii ciężkiej oraz kilkadziesiąt innych mniejszych jednostek i instytucji wojskowych. Podstawę systemu bojowego stanowiło: sześć pułków piechoty, pięć pułków artylerii, pułk czołgów ciężkich, pułk artylerii przeciwlotniczej oraz pułk saperów. Ogółem formacje te liczyły około 25 tys. żołnierzy, 660 dział i 21 czołgów⁷. Były to siły ograniczone, a ich głównym zadaniem była realizacja pokojowych funkcji wojska. Należy sądzić, że nie były one zdolne do podjęcia zadań taktycznych

⁶ S. Sadowski, *Rola pomorskich dowództw okręgu w systemie obrony kraju 1919–1989*, Zeszyty Naukowe WSO im. J. Bema, nr 7, Toruń 1995, s. 302–312.

⁷ CAW, 465/57–620, Meldunek o stanie bojowym POW z 1 IX 1948 r.

i operacyjnych bez długotrwałego mobilizacyjnego i operacyjnego rozwinięcia.

Sytuacja zaczęła ulegać zmianie od 30 marca 1949 roku, kiedy to na mocy decyzji ministra obrony narodowej rozpoczęto w POW realizację planu rozbudowy wojska na lata 1949–1955⁸. Po wykonaniu tego planu zakładano osiągnięcie przez dowództwa i oddziały POW gotowości bojowej, która umożliwiałaby sformowanie w ciągu 10 dni armii ogólnowojskowej o składzie organizacyjnym zbliżonym do radzieckiej armii ze schyłkowego okresu II wojny światowej⁹. Ponadto planowano utworzenie na Pomorzu wielu formacji podporządkowania centralnego przeznaczonych do działań na nadmorskim kierunku operacyjnym. Do ważniejszych należy zaliczyć: 6 dywizję artylerii przełamania, 16 dywizję artylerii przeciwlotniczej, 22 brygadę artylerii przeciwpancernej, 22 pułk moździerzy ciężkich. Wszystkie formowane w ramach planu jednostki zamierzano szybko wyposażać w sprzęt i uzbrojenie sprawdzone w warunkach II wojny światowej.

W ramach realizacji tych zadań organizacyjnych wiosną 1949 roku na Pomorze przeniesiono z głębi kraju dwie dywizje piechoty. 8 DP rozlokowano w garnizonach Słupsk, Koszalin, Kołobrzeg, Trzebiatów, Unieście i Gryfice, a 14 DP w Wałczu, Pile, Choszcznie, Stargardzie Szczecińskim i Drawnie¹⁰. Zmienił się także system dowodzenia operacyjnego, czego wyrazem było wprowadzenie korpuśnego szczebla dowodzenia. Dowództwo 1 korpusu piechoty sformowano w Wałczu i podporządkowano mu 12 i 14 dywizje piechoty, natomiast utworzonemu w Gdańsku dowództwu 1 korpusu pancernego przydzielono 8 i 16 dywizję¹¹. Jednocześnie rozpoczęto reorganizację wszystkich wymienionych dywizji. W formacjach piechoty (12 i 16) zdecydowanie podniesiono poziom gotowości bojowej poprzez rozbudowę pułków piechoty i artylerii oraz utworzenie nowych jednostek dywizyjnych. Natomiast na bazie 8 i 16 dywizji rozpoczęto formowanie zupełnie nowych rodzajów związków taktycznych, tzn. 8 dywizji piechoty zmotoryzowanej i 16 dywizji pancernej¹². Wszyst-

⁸ CAW, 1545/773/44, k. 37, Rozkazy organizacyjne dowódcy POW.

⁹ Radziecka armia ogólnowojskowa w schyłkowym okresie II wojny światowej składała się z: dowództwa, dwóch korpusów piechoty, korpusu zmechanizowanego, brygady artylerii ciężkiej i innych.

¹⁰ CAW, 1545/74/44, k. 42, Rozkazy organizacyjne MON.

¹¹ CAW, 1545/73/44, k. 17, Rozkaz organizacyjny MON nr 0036 z 4 III 1949 r.

¹² Ibidem, k. 40–50, Rozkaz organizacyjny MON nr 0055 z 30 III 1949 r.

kie dywizje przekształcono według schematów zbliżonych do organizacji wojennej, podwojono w nich liczbę żołnierzy oraz planowano wyposażyć je w uzbrojenie zgodnie z etatami czasu „W”.

W latach 1949–1950 działania organizacyjne skupiono głównie na rozwoju ogólnowojskowych związków taktycznych, natomiast jednostki systemu zabezpieczenia bojowego poddano tylko niewielkim zmianom. W artylerii obok istniejących od 1945 r. 13 brygady artylerii ciężkiej i 91 dywizjonu artylerii przeciwpancernej sformowano zawiązki 21 pułku moździerzy i dywizjon artylerii raketowej oraz w systemie obrony przeciwlotniczej 49 batalion obserwacyjno–meldunkowy OPL¹³.

Omówione działania doprowadziły do utworzenia zespołu jednostek będących podstawą do organizowania w czasie wojny armii ogólnowojskowej. Zespół ten liczył w 1950 roku 38 tys. żołnierzy, 210 czołgów, 712 dział artylerii naziemnej i 78 przeciwlotniczych¹⁴.

Proces rozbudowy wojsk lądowych na Pomorzu postępował więc w tym okresie szybko, aczkolwiek był on hamowany znaczącymi niedoborami uzbrojenia i wyposażenia technicznego. Mimo to u schyłku 1950 roku kierownictwo MON podjęło decyzję o przyspieszeniu rozbudowy sił zbrojnych w latach 1951–1952¹⁵. Realizując nowe zadania dowództwo POW sformowało na Pomorzu kolejną dywizję zmechanizowaną (20) dyslokowaną w Szczecinku, Czarnem, Budowie, Grupie i Starogardzie Gdańskim. 8 DPZmot. i 16 DPanc. przekształcono według jednolitego etatu na dywizje zmechanizowane. Szybko rozbudowywano artylerię naziemną i przeciwlotniczą. 13 BAC przekształcono w czterobrygadową 6 dywizję artylerii przełamania, rozwinięty w tym czasie 21 pułk moździerzy z zawiązki przebudowano na 27 brygadę moździerzy, a na bazie 91 dappanc. utworzono 22 brygadę artylerii przeciwpancernej. Do obrony wybrzeża morskiego sformowano trzy brygady przeciwdesantowe (2, 3, 5). Ogółem w omawianym okresie sformowano 60 jednostek, a 74 przeformowano na nowe większe etaty. Osiągnięcie przez nowe lub przeformowane jednostki pełnej gotowości bojowej hamował w dalszym ciągu niedostatek uzbrojenia, zwłaszcza sprzętu ciężkiego.

¹³ CAW, 1545/73/32, k. 12–432, Rozkazy organizacyjne MON dotyczące POW z lat 1949–1950.

¹⁴ Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego (dalej: APOW), 1251/19, k. 1–21, Meldunek etatowo–ewidencyjny dowództwa POW, 1 I 1951 r.

¹⁵ APOW, 36/61/4, k. 1–26, Plan zamierzeń organizacyjnych POW na lata 1951–1952.

Braki te spowodowały kolejną falę reorganizacji wojsk pomorskich w latach 1953–1955, w celu dostosowania ich do posiadanej ilości uzbrojenia i technicznego wyposażenia. Do najważniejszych zmian w tym okresie należało m.in. przekształcenie organizacyjne 20 DZmech. i 6 DAP¹⁶.

U schyłku 1953 roku dokonano nowego podziału administracyjno-wojskowego kraju na trzy okręgi. Skutkiem tego było włączenie w skład POW jednostek przeznaczonych do działań na nadmorskim kierunku operacyjnym rozmieszczonych na terenie województwa olsztyńskiego¹⁷. Wyraźnie wzmocniono te siły 8 korpusem armijnym, w składzie: 15 dywizja zmechanizowana oraz 21 i 22 dywizje piechoty, mimo że owe związki taktyczne charakteryzowały się niskim poziomem wojennego rozwinięcia. Potężnym wsparciem ogniowym było włączenie do POW 8 dywizji artylerii przełamania liczącej (podobnie jak 6 DAP) 440 ciężkich dział.

Wraz z rozwojem ogniwa bojowego wojsk pomorskich w latach 1949–1955 nastąpiła szybka rozbudowa systemu jednostek szkolnych, zabezpieczenia tyłowego i administracji wojskowej. Grupę jednostek szkolnych — oprócz dywizyjnych i pułkowych szkół podoficerskich — tworzyły podporządkowane centralnie szkoły oficerskie oraz ośrodki szkolenia poligonowego w Drawsku, Toruniu, Muszakach, Orzyszu i Wicku Morskim. Bardzo rozwinięto także ogniwa indoktrynacji politycznej. Oprócz istniejącego we wszystkich strukturach wojska aparatu partyjno-politycznego powołano do życia samodzielne instytucje polityczne z zadaniem prowadzenia indoktrynacji różnymi metodami. Do najważniejszych tego typu instytucji należały: Redakcja „Gazety Żołnierskiej”, Wydawnictwo „Gazety Żołnierskiej”, Dom Oficera POW, Zespół Pieśni i Tańca POW i dwadzieścia klubów garnizonowych. Mimo gwałtownej polityki antykościelnej utrzymano na Pomorzu ogniwa Kościoła katolickiego w postaci dziewięciu probostw garnizonowych.

Adekwatnie do rozwoju elementów bojowych rozbudowano system jednostek i urzędzeń tyłowych. W 1955 r. elementy tego systemu tworzyło m.in. osiem szpitali wojskowych oraz 112 różnego rodzaju składnic, zarządów kwaterunkowych, łaźni, piekarni, pralni. Nato-

¹⁶ APOW, 51/58/1, k. 1–178, Rozkazy organizacyjne dowódcy POW z lat 1953–1954.

¹⁷ CAW, 1545/73/3593, k. 134, Wykaz jednostek przejętych przez POW z Warszawskiego OW.

miast sieć administracji wojskowej składała się z pięciu wojewódzkich komend wojskowych i 29 wojskowych komend rejonowych.

Działania powyższe zakończyły proces kształtowania sił lądowych na nadmorskim kierunku operacyjnym. Na początku 1955 roku na Pomorzu utrzymywano dwa korpusy armijne, korpus zmechanizowany, dwie dywizje artylerii przełamania, dywizję artylerii przeciwlotniczej, brygadę artylerii ciężkiej, brygadę artylerii przeciwpancernej, trzy brygady przeciwdesantowe oraz kilkadziesiąt jednostek inżynieryjnych, chemicznych, kolejowych, drogowych, łączności i innych. Formacje te dysponowały, w stosunku do stanu w 1948 roku, wielką ilością uzbrojenia i wyposażenia technicznego; było w tym 707 czołgów, 269 dział pancernych, 712 dział kalibrów do 100 mm, 1803 o kalibrach powyżej 100 mm oraz 310 różnego rodzaju dział przeciwlotniczych¹⁸. Większość jednostek wyposażono w transport motorowy.

Ogółem w Pomorskim Okręgu Wojskowym w dniu 1 stycznia 1955 roku służyło 97 630 żołnierzy, w tym 12,5 tys. oficerów, 3,5 tys. podoficerów służby nadterminowej i 11 tys. podoficerów służby zasadniczej. Pełnili oni służbę w 445 jednostkach i instytucjach wojskowych. Trzon bojowy stanowiło 12 pułków piechoty, 12 pułków zmechanizowanych, 10 brygad artylerii, 18 pułków artylerii, 7 pułków czołgów i dwa pułki saperów¹⁹. Jak więc widać, liczba żołnierzy w siłach lądowych na nadmorskim kierunku operacyjnym wzrosła w latach 1949–1955 blisko czterokrotnie, czterdziestokrotnie liczba czołgów i pięciokrotnie artylerii. Spowodowało to, iż prymitywne formacje piechoty stacjonujące na Pomorzu w latach 1946–1949 stały się wojskami wysoce zmotoryzowanymi z potężnymi zgrupowaniami pancernymi i artylerii. W tym okresie zaniedbano nieco rozwój jednostek zabezpieczenia bojowego. Niemniej utworzono system militarny zdolny do szybkiego wydzielenia armii ogólnowojskowej mogącej prowadzić dynamiczne, wysoce manewrowe działania bojowe, zgodnie z obowiązującymi wówczas zasadami. Ten wielki wysiłek organizacyjny był jednak zwrócony w niewłaściwym kierunku, tworząc bowiem ogromną armię nie dostrzegano niebezpieczeństwa wojny z użyciem broni jądrowej. W konsekwencji powstała formacja nie w pełni przydatna na przyszłym polu walki.

¹⁸ CAW, 20/60/5, k. 1–21, Meldunek o stanie gotowości bojowej POW w dn. 1 I 1955 r.

¹⁹ Ibidem, k. 22.

W połowie lat pięćdziesiątych zaistniały wydarzenia, które w zasadzie zakwestionowały dotychczasowy kierunek rozwoju WP. W grudniu 1954 roku Rosjanie poinformowali kierownictwo polskie o swoich doświadczeniach z bronią jądrową. Jednocześnie w świecie nastąpił okres odprężenia w stosunkach między systemami, co zmusiło władze państw komunistycznych do znacznej redukcji swoich sił zbrojnych. W Polsce wiązało się to ze zmianą w 1956 roku ekipy rządzącej, która źródeł finansowania różnych potrzeb społecznych upatrywała m.in. w ograniczeniu wydatków militarnych. Skutkiem tego była konieczność znacznego zmniejszenia liczby żołnierzy w służbie czynnej, liczby jednostek i instytucji wojskowych, połączonego z głęboką restrukturyzacją całego systemu militarnego państwa.

Istotą zmian w Wojsku Polskim zapoczątkowanych uchwałą rządu PRL z 3 września 1955 roku było zracjonalizowanie jego organizacji zgodnie z rzeczywistymi potrzebami obronnymi kraju oraz rozpoczęcie procesu dostosowywania sił zbrojnych do działania na atomowym polu walki²⁰. Skutkiem owych decyzji było wydatne zmniejszenie liczebności wojska oraz restrukturyzacja systemu militarnego, której celem było przede wszystkim:

- doskonalenie systemu dowodzenia początkowo przez uproszczenie jego struktury, a od połowy lat sześćdziesiątych także przez mechanizację i automatyzację;

- przystosowanie wojsk do działania w warunkach użycia broni atomowej poprzez dalsze ich upancernienie i zmechanizowanie oraz wprowadzenie systemu osłony żołnierzy w terenie skażonym;

- zwiększenie przebojowości i manewrowości wojsk;

- wydatne zwiększenie możliwości ogniowych wojsk głównie dzięki wyposażeniu ich w nośniki broni jądrowej (początkowo wojska lądowe nie dysponowały tego rodzaju uzbrojeniem, uzyskały go wraz z wprowadzeniem do wyposażenia wojsk lądowych w latach 1962–1964 rakiet taktycznych i operacyjno-taktycznych);

- systematyczne podnoszenie gotowości bojowej dywizji i oddziałów aż do poziomu gotowości natychmiastowej, uzyskanej w drugiej połowie lat sześćdziesiątych;

- dostosowanie do potrzeb części bojowej wojska systemów: logistycznego i administracji wojskowej²¹.

²⁰ CAW, 51/58/1, k. 11, Uchwała rządu PRL z 3 IX 1955 r.

²¹ A. Jasiński, *Rozwój organizacyjny Sił Zbrojnych PRL w okresie minionego dwudziestolecia*, Myśl Wojskowa [tajna], 1969, nr 1, s. 5–30.

W początkowym okresie realizacji nowej polityki wojskowej państwa skupiono się na redukcji liczby żołnierzy służby czynnej oraz wypracowaniu nowego schematu organizacyjnego sił zbrojnych.

W wyniku redukcji osobowej oraz zmian podziału wojskowo-administracyjnego kraju (wyłączenie z POW woj. olsztyńskiego) w latach 1955–1958 liczba żołnierzy wojsk lądowych na Pomorzu uległa około 2,5-krotnemu zmniejszeniu: z 98 tys. do 41 tys.²² Znacznie mniejsza była redukcja uzbrojenia, zwłaszcza czołgów i dział pancernych. Ich liczba spadła z 976 do 730 sztuk, biorąc jednak pod uwagę, że około 200 czołgów i dział pancernych przekazano do Warszawskiego Okręgu Wojskowego nasycenie czołgami w dywizjach POW pozostało w zasadzie nie zmienione. Wydatnie natomiast zmniejszono stan dział artylerii naziemnej — ich liczbę w grupie dział powyżej 100 mm ograniczono do 371 sztuk, a więc blisko pięciokrotnie, w niewielkim natomiast stopniu dotyczyło to dział lżejszych kalibrów i przeciwlotniczych.

Wraz z redukcją osobową w omawianym okresie opracowano nowy model organizacji wojsk lądowych na Pomorzu w skali operacyjnej. W związku z tym w latach 1955–1958 na terenie Pomorza przeprowadzono zakrojone na ogromną skalę działania reorganizacyjne. Do WOW przekazano 70 jednostek, w tym 15 DZmech., 21 DP oraz 8 DAP²³. Dowództwo POW rozformowało 129 jednostek i instytucji wojskowych, w tym 14 i 22 dywizje piechoty oraz 6 DAP, zlikwidowano także korpusny szczebel dowodzenia wraz z bezpośrednio podporządkowanymi mu jednostkami²⁴. Ponadto w jednostkach dokonano 481 zmian organizacyjnych w różnej skali.

W wyniku tych działań w latach 1955–1959 wdrożono na Pomorzu nowy system organizacyjny wojska, umożliwiający bardziej racjonalne wykonanie zadań wojsk lądowych w tym rejonie kraju. Głównym ogniwem kierowania wojskami lądowymi na Pomorzu pozostało dowództwo POW, jednak — w porównaniu do poprzedniej organizacji systemu dowodzenia — bezpośrednio podporządkowano mu ogólnowojskowe związki taktyczne i formacje rodzajów wojsk służących do tworzenia w czasie wojny armijnych sił operacyjnych.

²² APOW, 8/64/5, k. 56, Meldunek o stanie bojowym POW, 15 VI 1960 r.

²³ APOW, 21/60/7, k. 209, Wykaz jednostek przekazanych do WOW.

²⁴ APOW, 20/60/5, k. 44–57, Zmiany w organizacji POW w okresie 1 X–31 XII 1955 r.; ibidem, k. 159–167, 200–209, Zmiany w organizacji POW w okresie 1 I–1 X 1955 r.; APOW, 22/60/7, k. 83–91 i 125–136, Zmiany w organizacji POW w okresie 1 X 1956–1 VII 1957 r.

Trzon tych sił w 1959 roku tworzyły: 8 i 12 dywizje zmechanizowane, 16 i 20 dywizje pancerne, 23 dywizja piechoty, 16 dywizja artylerii przeciwlotniczej, 6 brygada artylerii armat, 101 pułk artylerii przeciwpancernej, 5 pułk saperów, 3 pułk pontonowy oraz szereg innych jednostek tyłowego i bojowego zabezpieczenia działań²⁵. Formacje te były rozwinięte w około 30–40% w stosunku do potrzeb wojennych. Oczywiście obok wymienionych jednostek na Pomorzu funkcjonowały oddziały systemu zaopatrzenia bieżącego wojsk, bazy magazynowe, instalacje remontowe, obiekty służby zdrowia i ośrodki poligonowe. Ogółem na obszarze POW znajdowało się 257 różnorodnych elementów organizacyjnych wojsk lądowych, co w liczbach bezwzględnych oznaczało zmniejszenie, w porównaniu do 1955 roku, o blisko 200 obiektów.

To dynamiczne zmniejszenie sił zbrojnych na Pomorzu było, jak się wydaje, rozsądnym kompromisem pomiędzy rzeczywistymi zagrożeniami zewnętrznymi dla bezpieczeństwa Polski a wymogami stawianymi Polsce w dziedzinie militarnej przez ZSRR.

Krótki okres racjonalnego podejścia do potrzeb obronnych kraju został zahamowany już na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, kiedy to nastąpił ponowny wzrost napięcia politycznego pomiędzy USA a ZSRR. Szybko rozwijała się Bundeswehra, z drugiej zaś strony Zjednoczone Siły Zbrojne Układu Warszawskiego. Uwarunkowania zewnętrzne posłużyły za pretekst do szybkiej rozbudowy Wojska Polskiego, w tym na terenie POW.

W 1961 roku rozpoczęto na Pomorzu proces dostosowywania organizacji wojsk lądowych do obowiązującego w Wojsku Polskim od 1959 roku nowego założenia doktrynalnego²⁶. Zakładano w nim istnienie dwóch frontów walki, to znaczy:

— frontu zewnętrznego, na rzecz którego wydzielano z obszaru Pomorza siły do organizacji armii ogólnowojskowej przeznaczonej do zadań operacyjnych w ramach wojsk Układu Warszawskiego;

— frontu wewnętrznego, na którym planowano użycie wojsk przeznaczonych do obrony terytorialnej kraju i zabezpieczenie działań wojsk frontu zewnętrznego we współdziałaniu z całym obronnie zorganizowanym społeczeństwem.

²⁵ APOW, 42/61/6, k. 75–97, Meldunek o stanie gotowości bojowej POW w dn. 1 VII 1959 r.

²⁶ A. Jasiński, *Rozwój organizacyjny*, s. 13–14.

Stosownie do powyższego, jednostki POW w latach 1962–1965 podzielono na dwa układy: wojsk operacyjnych i wojsk obrony terytorialnej, rozpoczynając jednocześnie proces dostosowania ich do wymogów wyższej gotowości bojowej. Przyjęte w tym okresie rozwiązanie obowiązywało bez większych zmian systemowych do 1989 roku. Wprowadzane korekty organizacyjne miały na celu:

- tworzenie warunków do osiągnięcia natychmiastowej gotowości bojowej;
- dostosowanie organizacji do potrzeb nowych środków walki;
- doskonalenie organizacji wojsk oparte na doświadczeniach wojen i konfliktów lokalnych.

Organem kierowania obydwojoma systemami na terenie Pomorza pozostało dowództwo POW, które było jednocześnie zdolne do wydzielienia na czas wojny: dowództwa armii i dowództwa okręgu czasu wojennego.

Zasadniczym ogniwem wojsk operacyjnych na Pomorzu pozostały dywizje pancerne (6 i 20) oraz zmechanizowane (8 i 12). Formacje te w latach 1961–1975 przekształcono w związki taktyczne zdolne do natychmiastowego działania na atomowym polu walki w sposób wysoce manewrowy, z możliwością dokonywania potężnych uderzeń ogniowych. Proces dochodzenia do wymaganych parametrów trwał permanentnie, aczkolwiek ze szczególną intensywnością w latach 1961–1965, 1967–1970 i 1972–1974²⁷.

W okresie 1961–1965 wszystkie dywizje przeniesiono na nowe etaty natychmiastowego działania. Do użytku wprowadzono także nowe uzbrojenie, z którego najważniejsze to czołgi T-54A i AM oraz rakiety taktyczne R-30 zdolne do przenoszenia broni jądrowej. Po pierwszej reorganizacji dywizje dysponowały zaledwie dostatecznymi organami rozpoznawczymi, przestarzałą łącznością i słabym parkiem inżynieryjnym. Niedostatecznie rozbudowane były także artyleria naziemna, przeciwlotnicza i przeciwpancerna. Tyły dywizji charakteryzowały się bardzo znacznym stopniem rozdrobnienia. W latach 1967–1970 wszystkie te niedostatki organizacyjne dywizji zlikwidowano przez utworzenie w nich pułków artylerii przeciwlotniczej, pułków artylerii, dywizjonów artylerii raketowej i dywizjonów rakiet taktycznych. W dywizjach sformowano także wielofunkcyjne bataliony rozpoznawcze oraz zintegrowano pododdziały

²⁷ J. Barcz, *Struktura organizacyjna ogólnowojskowych związków taktycznych i perspektywy ich rozwoju*, Myśl Wojskowa [tajna], 1968, nr 4, s. 104–114.

logistyczne w trzech batalionach: zaopatrzenia, remontowym i medycznym. Jednocześnie przyspieszono proces modernizacji uzbrojenia i wyposażenia technicznego. Wszystkie dywizje otrzymały czołgi typu T-55 lub T-54 A (AM), pododdziały piechoty wyposażono w transportery opancerzone SKOT, SKOT-2A (2AP), BRDM i FUG, co przynajmniej teoretycznie pozwalało im na prowadzenie walki w terenie skażonym promieniotwórczo. Do użytku wprowadzono także nowe generacje radiostacji, radiolinii, sprzętu inżynierskiego, saperskiego, chemicznego i innego.

Kolejna reorganizacja ogólnowojskowych związków taktycznych, przeprowadzona w latach 1972–1974, była zakrojona na znacznie mniejszą skalę i wynikała głównie z konieczności zaadaptowania do istniejących systemów nowej techniki bojowej. W ramach reorganizacji wydatnie wzmocniono zdolność obrony przeciwpancernej dywizji zmechanizowanych dzięki sformowaniu dywizjonów artylerii przeciwpancernej oraz wprowadzeniu do uzbrojenia pododdziałów piechoty przeciwpancernych pocisków kierowanych. W latach późniejszych proces doskonalenia dywizji drogą ich technicznej modernizacji był kontynuowany, ale jego tempo zmniejszało się wprost proporcjonalnie do narastających kłopotów ekonomicznych państwa. Niemniej warto wspomnieć, że do 1989 roku dywizje uzbrojono m.in.: w raketowe zestawy przeciwlotnicze Strzała 1 i 2 oraz zestawy średniego zasięgu typu OSA, samobieżne haubice 122 mm 2S1, zestawy rakiet taktycznych R 70, bojowe wozy piechoty BMP-1, a niektóre pułki czołgów także w czołgi T-72²⁸.

W latach 1961–1989 ogólnowojskowe związki taktyczne w POW były stale modernizowane, a wynikiem tego procesu były nowoczesne dywizje zdolne do natychmiastowego działania praktycznie bez potrzeby mobilizacyjnego rozwinięcia, w trybie alarmowym w ciągu jednej godziny. Liczba żołnierzy w DPanc. wzrosła z 5300 do 8128, a w DZmech z 6447 do 9589, był więc to wzrost o około 65%. W poszczególnych rodzajach uzbrojenia wzrost był równie dynamiczny (tabela 1).

W 1958 roku na bazie byłych brygad przeciwdesantowych w Gdańsku, Słupsku i Lęborku sformowano 23 dywizję piechoty²⁹. Była to formacja głęboko skadrowana o nikłej wartości bojowej, w 1963 roku

²⁸ APOW, 32/83/32, k. 170–171, Supertechnika w oddziałach POW, 1983 r.

²⁹ APOW, 41/61/3, k. 1–14, Rozkaz organizacyjny dowódcy POW nr 001 z 15 X 1958 r.

posłużyła jednak do utworzenia 7 dywizji desantowej przeznaczonej do działań desantowych w rejonie wysp duńskich lub szybkiego pokonywania szerokich przeszkód wodnych. Wyposażono ją w specjalistyczne uzbrojenie, w tym w pływające czołgi PT 76 i transportery opancerzone TOPAS i TOPAS 2A (AP)³⁰. Dywizja ta, przez lata nie modernizowana, pod koniec lat osiemdziesiątych utraciła swoją wartość bojową i przekształcono ją w brygadę obrony wybrzeża, a później całkiem zlikwidowano.

Tabela 1. Zmiany ilości uzbrojenia w dywizjach POW w latach 1962–1980

Rodzaj uzbrojenia	Dywizja pancerna		Dywizja zmechanizowana	
	1962	1980	1962	1980
Czołgi	201	283	142	174
Transportery opancerzone	28	194	28	376
Działa artylerii naziemnej	52	96	120	132
Środki przeciwlotnicze	26	36	26	55
Wyrzutnie RT	3	4	3	4
Wyrzutnie BM 13/14, 21	8	12	8	12
Wyrzutnie PPK	–	9	–	36

Źródło: Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego, 8/66/5, k. 34–43, Meldunek o stanie bojowym POW z 15 VI 1962 r.; ibidem, 64/86/4, k. 4–18, Meldunek o stanie bojowym POW z 1 II 1980 r.

W 1975 r., w związku z reformą podziału administracyjnego kraju i powiązaną z nią zmianą zasięgu terytorialnego okręgów wojskowych, do grupy dywizji przeznaczonych na nadmorski kierunek operacyjny włączono stacjonującą w woj. olsztyńskim 15 dywizję zmechanizowaną³¹. Była to dywizja drugiego rzutu i w przeciwieństwie do pierwszorzutowych wymagała mobilizacyjnego rozwinięcia, dysponowała też starszym uzbrojeniem i technicznym wyposażeniem.

Podsumowując skutki przeformowania pomorskich dywizji według nowych założeń organizacyjnych należy zaakcentować wyraźny wzrost siły ognia, zarówno konwencjonalnego, jak i jądrowego, manewrowości, przebojowości oraz zdolności do samodzielnego działania. Dywizje te najwyższy poziom nowoczesności prezentowały

³⁰ APOW, 66/68/64, k. 2, Sprawozdanie organizacyjne dla Rady Wojskowej POW z 1963 r.

³¹ APOW, 64/81/5, k. 20, Meldunek z przejścia z WOW jednostek 15 DZmech.

w połowie lat siedemdziesiątych, później ulegały powolnej degradacji technicznej.

Równoległe z doskonaleniem ogólnowojskowych związków taktycznych odbywała się intensywna przebudowa systemu zabezpieczenia ogniowego wojsk lądowych. Rozformowanie w latach 1955–1958 większości brygad artylerii spowodowało dotkliwy niedostatek organicznego ognia na szczeblu armijnym. Jądrowe wsparcie ogniowe armii miało początkowo zapewniać lotnictwo taktyczne, a do artylerii klasycznej przestano przywiązywać większą wagę. W 1961 roku na Pomorzu stacjonowały 6 brygada artylerii armat w Grudziądzu i 101 pułk artylerii przeciwpancernej w Kwidzynie³². Wyraźny przełom w zakresie ogniowego wsparcia wojsk lądowych na Pomorzu nastąpił w 1962 roku, kiedy to rozpoczęto formowanie w Choszcznie 20 brygady rakiet operacyjno-taktycznych (później przemianowano ją na 2 pomorską brygadę rakiet operacyjno-taktycznych)³³. Brygadę uzbrojono w sześć zestawów rakiet R-170 zdolnych do przenoszenia głowic jądrowych. W połowie lat siedemdziesiątych rakiety te zmieniono na nowe, o zwiększonym zasięgu typu R-300, jednocześnie zwiększając liczbę wyrzutni do ośmiu³⁴. Powołanie do życia BROT pociągnęło za sobą powstanie innych jednostek umożliwiających jej funkcjonowanie. Uzbrojenie armii ogólnowojskowej w rakiet operacyjno-taktyczne zdolne do przenoszenia głowic jądrowych spowodowało wzrost jej mocy ogniowej z własnego źródła w trudnym do oszacowania stopniu. Jednocześnie nastąpiło powiększenie zasięgu jej środków ogniowych, najpierw o około 8,5 raza, a od 1976 roku o 15 razy w porównaniu do roku 1961.

Konwencjonalne środki artyleryjskie na szczeblu operacyjnym pozostawały przez wiele lat niedorozwinięte. Zarówno 6 BAA, jak i sformowana w 1979 roku 7 brygada artylerii haubic dysponowały uzbrojeniem i sprzętem do rozpoznania oraz kierowania ogniem wywodzącym się w prostej linii z II wojny światowej. Dopiero w połowie lat osiemdziesiątych 6 BAA przebrojono w nowoczesne samobieżne 152 mm armatohaubice typu DANA. Siódmą brygadę przy pierwszej nadarzącej się okazji rozformowano.

³² APOW, 42/61/6, k. 70–71, Meldunek o stanie bojowym POW w dn. 1 VI 1960 r.

³³ APOW, 5/66/2, k. 80, Notatka służbowa o realizacji zamierzeń organizacyjnych w POW w okresie 1 X–31 XII 1963 r.

³⁴ J. Krauz, Zarys historii wojsk raketowych i artylerii POW w latach 1945–1981, Bydgoszcz 1987 (maszynopis w zbiorach dowództwa POW).

W omawianym okresie w wojskach pomorskich przyjęto radziecki model wsparcia ogniowego wojsk lądowych, w którym dominował ogień pozyskiwany ze źródeł niekonwencjonalnych, mimo że teoretycznie dopuszczano możliwość prowadzenia wojny w tradycyjny sposób. Warto podkreślić, że obecnie trudno jest wiarygodnie określić, kiedy Rosjanie zamierzali dostarczać do polskich jednostek amunicję jądrową i czy takowa była składowana na terenie Polski.

Doświadczenia wojen i konfliktów lokalnych lat sześćdziesiątych uświadomił kierownictwu Wojska Polskiego, iż istniejący od 1962 roku system obrony przeciwlotniczej wojsk jest niewystarczający i wymaga pospiesznej modernizacji. W związku z tym w drugiej połowie lat sześćdziesiątych jednostki przeciwlotnicze wojsk operacyjnych przeorganizowano na pułki o natychmiastowej gotowości bojowej i stopniowo przezbrajano je w raketowe systemy przeciwlotnicze. W 1967 roku 61 pułk artylerii przeciwlotniczej wyposażono w rakiety średniego zasięgu typu WOLCHOW, a w latach 1975–1980 75 i 55 paplot. w rakiety małego zasięgu typu KUB³⁵.

W połączeniu z dynamicznie rozbudowywaną obroną przeciwlotniczą związków taktycznych w latach 1965–1980 zorganizowano na Pomorzu nowoczesną obronę przeciwlotniczą wojsk, którą w 1975 roku zintegrowano z systemem obrony powietrznej Wojsk Obrony Powietrznej Kraju, a przezeń z odpowiednim systemem Układu Warszawskiego.

W zespole wojsk operacyjnych po 1965 roku prowadzono pospieszną modernizację — do tej pory zaniedbywanych — wojsk inżynierjno-saperskich, łączności, chemicznych i tzw. tyłów operacyjnych.

W ramach tych działań 5 pułk saperów przeformowano w brygadę i wraz 23 pułkiem pontonowym wyposażono w nowe generacje parków przepławowych, maszyn inżynierijnych, urządzeń do poszukiwania i wydobywania wody ze źródeł podziemnych i innych³⁶. Wszystkie te działania miały dostosować wojska inżynierijne do współdziałania z nowoczesnymi pancernymi i zmechanizowanymi dywizjami. Zasadniczą część modernizacji przeprowadzono w latach 1966–1975, a późniejsze działania miały charakter doskonalący.

³⁵ Zarys dziejów wojsk obrony przeciwlotniczej POW 1945–1981, Bydgoszcz 1987 (maszynopis w zbiorach autora).

³⁶ *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, red. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989, s. 140.

Szybkiej i zakreślonej na dużą skalę rozbudowie i modernizacji poddano w latach 1967–1973 wojska chemiczne. Istniejące do 1967 roku pododdziały chemiczne posłużyły do sformowania 2 i 4 pułków chemicznych³⁷. W miejsce wielu małych specjalistycznych pododdziałów chemicznych powstały duże, wielofunkcyjne jednostki zdolne do prowadzenia rozpoznania skażeń, odkażania chemicznego i zabiegów dezaktywacyjnych ludzi, umundurowania i sprzętu bojowego. Pułki te wyposażono w technikę bojową adekwatnie do potrzeb. Ponownej modernizacji technicznej wojska chemiczne poddano w latach 1979–1985, kiedy to wprowadzono do użytku nową generację sprzętu chemicznego.

W latach 1965–1975 na Pomorzu powstały potężne wojska operacyjne, których zasadniczy trzon stanowiło: dziesięć pułków czołgów, jedenaście pułków zmechanizowanych, trzy pułki desantowe, brygada rakiet operacyjno-taktycznych, brygada artylerii armat, brygada artylerii haubic, sześć pułków artylerii, jeden pułk artylerii przeciwpancernej, dziewięć pułków artylerii przeciwlotniczej, brygada saperów oraz wiele innych jednostek zabezpieczenia bojowego i tyłowego. Ogółem wojska te w 1985 roku skupiały około 60 tys. żołnierzy uzbrojonych w 1187 czołgów, 1850 transporterów opancerzonych i bojowych wozów piechoty, osiem wyrzutni rakiet operacyjno-taktycznych, 26 wyrzutni rakiet taktycznych, 67 wyrzutni artylerii rakietowej, 521 dział artylerii naziemnej, 50 przeciwlotniczych zestawów rakietowych i 560 artyleryjskich środków przeciwlotniczych oraz 220 armat przeciwpancernych i przeciwpancernych pocisków kierowanych³⁸. Była to więc siła potężna, w wielu segmentach zdolna do natychmiastowego działania. W zbliżonym do przedstawionego kształcie przetrwała ona do 1986 roku, czyli do chwili decyzji o częściowej redukcji wojska.

Równoległe z kształtowaniem wojsk operacyjnych podjęto w 1962 roku prace nad tworzeniem systemu obrony terytorialnej na Pomorzu. Nowy układ funkcjonalny miał zapewnić realizację zadań dowódcy POW w następujących kwestiach:

— sprawnej komunikacji przez obszar Pomorza w czasie wojny wojsk operacyjnych własnych i sojusznicznych;

³⁷ Z. Adamski, Rys historyczny wojsk chemicznych Pomorskiego Okręgu Wojskowego 1945–1985, Bydgoszcz 1987 (maszynopis w zbiorach autora).

³⁸ APOW, 5/89/4, k. 123, Meldunek o stanie bojowym POW, 1 VI 1985 r.

— militarnej obrony obszaru POW, w tym zwłaszcza przeciwywrotkowej i przeciwydesantowej na wybrzeżu morskim;

— funkcjonowania strategicznych baz zaopatrzenia kwatermistrzowskiego i technicznego oraz zaplecza medycznego wojsk operacyjnych;

— organizacji systemu likwidacji skutków uderzeń jądrowych;

— funkcjonowania systemu mobilizacji i uzupełnienia wojsk³⁹.

Większość wymienionych zadań miały realizować istniejące jednostki, składnice i instytucje wojskowe wykonujące w czasie pokoju zadania bieżącego zaopatrzenia kwatermistrzowskiego, obsługi medycznej i technicznej wojsk oraz ich personalnego uzupełnienia.

System obrony terytorialnej kraju w dużym stopniu tworzony był w ramach mobilizacyjnego rozwinięcia wojsk, niemniej w latach 1962–1986 poddawany był on systematycznej rozbudowie. W połowie lat osiemdziesiątych tworzyło go 368 jednostek i instytucji różnej wielkości. Do najważniejszych należały: 10 i 13 pułki Wojsk Obrony Wewnętrznej, trzy jednostki pontonowe, siedem pułków obrony terytorialnej, sześć pułków inżynieryjno–budowlanych (technicznych), siedemnaście branżowych składnic i składów oraz siedem szpitali. Ogółem w układzie wojsk OTK w 1985 roku służyło około 47 tys. żołnierzy, w tym 21 tys. utrzymywanych ze środków „pozamonowskich”⁴⁰. Był to system ogromnie rozbudowany i nie efektywny militarnie, jednak utrzymywano go w takiej skali ze względu na zobowiązania sojusznicze, a także wykorzystywanie w gospodarce narodowej, przy czym żołnierzy traktowano jako tanią siłę roboczą.

Wojska OTK podlegały w omawianym okresie wielokrotnej reorganizacji w celu podwyższenia ich efektywności, jednak względy polityczne powodowały, że skutek tych działań był zwykle niewielki.

Podsumowując, w latach 1962–1985 na Pomorzu istniał gigantyczny potencjał bojowy, od 1975 r. liczący przeszło 100 tysięcy żołnierzy. Jednostki go tworzące były poddawane systematycznej modernizacji technicznej, stanowiąc — obok jednostek Śląskiego Okręgu Wojskowego — najlepszą część Wojska Polskiego. Narastająca niewydolność gospodarki PRL i sprzyjająca sytuacja międzynarodowa spowodowały konieczność i możliwość częściowej redukcji wojska, a zwłaszcza formacji mało efektywnych i technicznie przestarzałych.

³⁹ *Pomorski Okręg Wojskowy*, s. 132.

⁴⁰ APOW, 5/89/4, k. 123, Meldunek o stanie bojowym POW, 1 VI 1985 r.

Podjęta w 1986 roku reorganizacja Wojska Polskiego objęła także jednostki pomorskie. W latach 1986–1989 zlikwidowano wszystkie pułki i bataliony OT, pułki inżynieryjno–techniczne oraz wspomnianą już 7 BAH. Reorganizacji poddano wszystkie dywizje przekształcając je w formacje zmechanizowane i różnicując stan gotowości bojowej. Gotowość natychmiastową zachowały tylko 12 i 20 dywizje, 8 i 16 skadrowano, a 15 przekształcono w bazę materiałowo–techniczną. 7 DD, jak już wspomniano, przeformowano w brygadę obrony wybrzeża. Reorganizację przeprowadzono także w innych ogniwach wojsk pomorskich. Działania te miały w istocie ulżyć budżetowi państwa, zachowując jednak antyzachodni kierunek operacyjnego rozmieszczenia sił zbrojnych. W efekcie w trakcie reorganizacji likwidowano lub zmniejszano jednostki stacjonujące na Mazurach i Pomorzu Gdańskim, pozostawiając nie zmieniony potencjał przy granicy zachodniej. Decyzja ta miała fatalne skutki w chwili odzyskania przez Polskę pełnej suwerenności, kiedy to okazało się, że na wschodzie brak jakichkolwiek jednostek zdolnych do szybkiego podjęcia działań bojowych.

W latach 1949–1989 na Pomorzu rozlokowane były potężne wojska lądowe przeznaczone do działań na nadmorskim kierunku operacyjnym lub do obrony wybrzeża morskiego. Siły te w czasie wojny miały działać w większym ugrupowaniu wojsk własnych lub sojusznicznych. Jednocześnie na obszarze pomorskim istniała znacząca baza, której zadaniem było tworzenie infrastruktury zaplecza frontu, a od 1961 roku tzw. frontu wewnętrznego. Cały ten potencjał militarny utrzymywany był na wysokim poziomie gotowości bojowej, osiągając w latach siedemdziesiątych gotowość natychmiastową niektórych ogniw organizacyjnych. Ten niezwykły w czasach pokoju poziom gotowości bojowej był wynikiem „zimnej wojny”, a przede wszystkim założenia, iż „wojna gorąca” może wybuchnąć nagle, bez tradycyjnego narastania konfliktu wojennego.